

ELÄMÄNKATSOMUSTIEDON KOE 20.3.2015 HYVÄN VASTAUKSEN PIIRTEITÄ

Alla oleva vastausten piirteiden ja sisältöjen luonnehdinta ei sido ylioppilastutkintolautakunnan arvostelua. Lopullisessa arvostelussa käytettävistä kriteereistä päättää tutkintotoimikunta.

Elämäkatsomustieto oppiaineena on perustaltaan monitieteinen, jolloin elämäkatsomustiedon kokeessa on useita eri tieteenalojen lähestymistapoja. Elämäkatsomustiedossa ihmisiä pidetään luonnollisina, tajunnallisina ja kulttuurisina toimijoina, jotka luovat ja uusintavat merkityksiä keskinäisessä kanssakäymisessään. Inhimilliset katsomukset ja käytännöt nähdään yksilöiden, yhteisöjen ja traditioiden vuorovaikutuksen tuloksena syntyneinä. Elämäkatsomustieto rakentuu ihmiskäsitykselle, joka korostaa ihmisten mahdollisuutta elää vapaina ja keskenään tasavertaisina, aktiivisina ja tavoitteellisina.

Elämäkatsomustieto kartuttaa pohdiskelevasti ja keskustellen opiskelijoiden kulttuurista ja katsomuksellista yleissivistystä, toiminnallista arviointikykyä ja tilannetajua, eettisiä valmiuksia ja suvaitsevaisuutta sekä keskustelun, kuuntelun ja itseilmaisun taitoja. Katsomuksellisen arviointikyvyn kehittyminen on avain hyvään elämään sekä yksilöllisesti että yhteisöllisesti, ja tämä näkyy elämäkatsomustiedon kokeessa.

Elämäkatsomustiedon kokeessa painottuvat kokelaan valmiudet

- rakentaa identiteettiään ja elämäkatsomustaan
- laajentaa katsomuksellista ja kulttuurista yleissivistystään
- kehittää arvostelu- ja harkintakykyään
- sisäistää ihmisoikeuksien, myönteisen monikulttuurisuuden, yhteiskunnallisen ja globaalien oikeudenmukaisuuden sekä kestävä kehityksen periaatteita.

Elämäkatsomustiedon kokeessa arvioidaan sisällöllisen tiedon omaksumisen ja katsomuksellisen ymmärryksen kehittymisen lisäksi kokelaan valmiutta tarkastella sekä ilmaista katsomuksellisia aiheita monipuolisesti, taitavasti ja luovasti. Katsomukselliset kysymykset ovat usein henkilökohtaisia, mutta niiden pohdiskelun perustana ovat ajattelun tiedolliset hyveet: kriittisyys, älyllinen rehellisyys, johdonmukaisuus, ristiriidattomuus ja systemaattisuus.

Elämäkatsomustiedon kokeen vastauksia voidaan arvioida SOLO-mallin avulla (Structure of the Observed Learning Outcome). Tällöin vastaukset jaetaan viiteen eri luokkaan.

Heikoin vastaus on esistruktuurisella tasolla. Kysymys on ymmärretty väärin, tai vastauksessa ei ole juurikaan asiantietoja. Tällä tasolla on kolme vastaustyyppiä: vastaus on kysymyksen kannalta asiaan kuulumaton, kokelas toistaa vain sen, mitä kysymyksessä itsessään on jo sanottu, ja kolmantena vaihtoehtona on, että kokelas esittää irrallisen väitteen tai kommentin.

Yksistruktuurisessa vastauksessa on yksi asiaan kuuluva näkökohta tai esimerkki. Vastauksen ainekset ovat kuitenkin satunnaisia, eikä vastauksen rakenne ole jäsentynyt. Vastauksessa ilmaistu esimerkki ei jäsenny uskottavasti kokonaisuuteen.

Monistruktuurisessa vastauksessa on useita asiaan kuuluvia seikkoja, mutta niitä ei ole onnistuttu liittämään yhteen kokonaisuudeksi, joten vastaus on luettelomainen. Vastauksessa mainitut esimerkit eivät avaa yleisempiä näköaloja.

Suhteutetussa vastauksessa kysymyksen kannalta asiaan kuuluvia näkökulmia on liitetty toisiinsa johdonmukaisella ja järkevällä tavalla. Vastauksesta tulee koherentti kokonaisuus, joka selittää kysymyksen ongelman. Esimerkit avaavat erilaisia näköaloja kysymykseen, ja näkökulmia vertaillaan toisiinsa.

Kehittyneessä jäsentelyssä kysymykseen liittyvä asianmukainen aineisto on esitetty suhteutettuna. Käsitteet ja perustelut muodostavat johdonmukaisen kokonaisuuden, joka vastaa tehtävään liittyviin kysymyksiin sekä pohtii vaihtoehtoisia lähestymistapoja. Esimerkit ilmentävät ja syventävät erilaisia näkökohtia. Tällöin tulevat esiin yksilön elämäntavan ja -kokemuksen yksilölliset ja yhteisölliset näkökulmat.

Tehtävä 1

Hyvää elämää voi tavoitella hyvin monin tavoin. Painopiste saattaa olla yksilön omien tavoitteiden saavuttamisessa tai hyvää elämää tukevien yhteisöjen muodostumisessa. Olennaista on tuoda esiin, miksi kyseessä on hyvä elämä. Laajasti ymmärretty onnellisuus (myös kukoistus, kr. *eudaimonia*) on useimmiten muttei välttämättä hyvän elämän tunnusmerkki.

Kukin hyvän elämän malli edellyttää jonkinlaista maailmankuvaa eli käsitystä siitä, millainen maailma on. Hyvän elämän kannalta ihmiskuva on ratkaisevan tärkeä maailmankuvan osa. Esimerkiksi hyvään elämään, jossa markkinatalous on keskeisessä roolissa, liittyy luontevasti homo economicus. Ihminen on kuluttamalla mielihyvään pyrkivä olento, joka tavoittelee kasvavia kulutusmahdollisuuksia edistämällä rationaalisesti omaa etuaan ja kasvattamalla varallisuuttaan. Urheilijan hyvä elämä puolestaan voi liittyä liikunnasta saatavaan nautintoon, hyvään fyysiseen kuntoon ja harjoittelemalla tapahtuvaan suoritusten paranemiseen, ”itsensä voittamiseen”. Taiteilijan elämässä taas luomisella voi olla ratkaiseva merkitys. Useimmissa tapauksissa olennainen tekijä on, mikä on toisten ihmisten ja ihmissuhteiden rooli hyvässä elämässä.

Edellä kuvatut hyvän elämän mallit eivät välttämättä juuri edellytä ihmistä ja yhteiskuntaa laajempia maailmankatsomuksellisia sitoumuksia. Ajallinen ja tilallinen mittakaava kytkeytyy nykylukiolaisen arkielämään. Uskonnolliset hyvän elämän mallit sen sijaan edellyttävät maailmankuvassa yleensä tuonpuoleisen ulottuvuuden; buddhalaisuuden monet suuntaukset ovat kuitenkin tunnettu poikkeus. Tällöin myös aikaperspektiivi helposti muuttuu yhtä maalista elämää laajemmaksi. Joihinkin hetkellistä kokemusta korostaviin malleihin – extreme-kokemukset, huumausaineet tms. – voi vastaavasti liittyä aikaperspektiivin muuttuminen hyvin lyhyeksi. Näissä tapauksissa on ansiokasta pohtia, onko kyseessä loppujen lopuksi hyvä elämä.

Tehtävä 2

a)

Ottaen huomioon laivan iän ja puuttuvat tarkastukset omistajalla oli syytä epäillä, että laiva ei kestäisi. Siten hänellä oli selkeä velvoite tarkistaa asia ja korjata laiva. Clifford itse esittää, että meillä on yleinen velvoite tarkistaa asiat eikä uskoa mitään ilman hyviä perusteita. Hänen näkemystään voi kuitenkin myös vastustaa, koska kaikkien perustelujemme tarkastaminen saattaa olla mahdotonta. Helposti ajaututaan nimittäin joko päättelykehään, loputtomiin perusteluketjuihin tai sinänsä perustelemattomaan oletukseen ehdottomasta tiedon lähteestä.

b)

Sinänsä laivan uppoaminen ei vaikuta etukäteen olevaan vastuuseen. Seurauksiin painottuvassa tarkastelussa, esimerkiksi asian juridisessa pohdinnassa, vastuu määrittyy kuitenkin todellisten tapahtumien pohjalta. Laivan uppoaminen on myös peruste epäillä, että se todella oli huonossa kunnossa.

c)

Cliffordin tarina on toiminut merkittävänä uskontokriittisenä argumenttina. Toisaalta sitä voidaan uskonnollisen uskon tapauksessa vastustaa myös muunlaisin perustein kuin edellä kohdassa a. Esimerkiksi voidaan esittää, että uskonnollisessa uskossa ei ole lainkaan kysymys todisteista (ns. fideistinen kanta). Katsomusten synnyssä ja arvioinnissa on toisinaan kyse perusteista ja todisteista mutta toisinaan ei.

Tehtävä 3

Yksilön valintojen kannalta on melko selvää, että oman lapsen terveyden mahdollisimman hyvä hoito on etusijalla. Siten perheet, joilla on siihen varaa, valitsevat vakuutuksen ja yksityisen terveydenhoidon. Ei ole perusteltua olettaa, että perheet ottaisivat huomioon pitkän aikavälin epävarmoja yhteiskunnallisia vaikutuksia omien lastensa edun kustannuksella.

Yhteiskunnalliselta kannalta tilanne vaikuttaa epätydyttävältä, koska se ei näytä olevan hyvä kenellekään. Vaihtoehtoja voisivat olla julkisen terveydenhuollon tason nostaminen tai ainakin osittainen luopuminen julkisesta terveydenhuollosta tai jonkinlaiset rajoitukset julkisen terveydenhuollon kanssa kilpaileville terveyspalveluille. Tutkimusten mukaan useimmat suomalaiset eivät kannata luopumista verovaroin tuetusta kaikkien kansalaisten hyvästä terveydenhuollosta. Henkilökohtaisen maksukyvyn korostamiseen liittyy niukkuuteen tyytymisen vaatimus niille, joilla ei ole riittävää maksukykyä. Tämä johtaa helposti ajatukseen, ettei kaikkia ole varaa hoitaa hyvin. Tällöin on vaarana, että syntyy esimerkkitalanteen kaltaisia vastakkainasetteluja.

Tehtävä 4

a)

Snow'n mainitsevat luonnontieteen ja kirjallisen kulttuurin ryhmittymät eivät ole säilyneet ennallaan. "Kirjallisuusintellektuellit" ovat postmodernismin ja multimediaperformanssien aikana jääneet yhdeksi, esimerkiksi elektroniseen mediaan verrattuna ei erityisen näkyväksi ryhmäksi kulttuurissa. Vastaavasti on vanhanaikaista ajatella fysiikan olevan luonnontieteiden ainoa tyyppillinen edustaja. Itse asetelma ei ehkä kuitenkaan ole kadonnut.

Tiede on entistä enemmän etuoikeutettu tiedon muoto nykyaikaisessa yhteiskunnassa nimenomaan luonnontieteenä. Tämä johtuu siitä, että yhteiskuntamme toiminta perustuu pitkälti teknologiaan. Luonnontieteeseen kriittisesti suhtautuvia kulttuurisia voimia on toki ollut paljon myös Snow'n jälkeen, esimerkiksi 1990-luvun tieteiden sodissa. Luonnontieteellisen kannan Suomessa tunnetuin edustaja on näissä kiistoissa ollut postmodernismia pilkanut fyysikko Alan Sokal. Luonnontiedettä yhteenotoissa kritisoivat erilaiset, usein radikaalisti orientoituneet ryhmät, kuten feministit, postmodernistit ja tieteesosiologit. 2000-luvulla tieteen kritiikki on yleensä tullut konservatiivisesta uskonnollisesta suunnasta.

b)

Kysymys tieteen ja teknologian roolista kulttuurissa koskee koko maapalloa. Kiistoissa on usein ollut taustalla juuri se, mitä koulussa pitäisi opettaa. Lukiossa ajatellaan eri oppiaineiden tasapainottavan toisiaan ja puhutaan myös oppiaineiden eheyttämisestä. Kaikkia oppiaineita, esimerkiksi psykologiaa, ei ole aina helppo sijoittaa tämän erottelun pohjalta. Toisaalta myös lukiossa käydään kilpailua resursseista tästä luonnontieteiden ja kirjallisten tai humanististen aineiden välisestä asetelmasta. Eri kokelailta voi olla asiasta erilaisia kokemuksia ja käsityksiä.

Tehtävä 5

Vaikka myös kirkkoon liittymisten määrä on kasvanut, eroamisen ja liittymisten määrät liikkuvat eri suuruusluokissa. Tasaisella tahdilla kirkon jäsenmäärä laskee noin 50 000 henkeä vuodessa, eli evankelis-luterilaisen kirkon jäsenmäärän osuus suomalaisista laskee noin 1 % vuodessa. On mahdollista ajatella, että jäsenmäärän lasku kiihtyy, koska nuoret aikuiset ovat merkittävin eroavien ryhmä ja vaikutus kertautuu heidän lapsissaan. Toisaalta voi ehkä esittää, että lasku hidastuu, kun niitä, joille luterilaisen kirkon jäsenyydellä ei ole myönteistä merkitystä, ei enää samassa määrin löydy kirkon jäsenistä. Viime aikojen kehitys vihjaa myös siihen, että eroamiseen voi erilaisten repivien kiistojen ja puheenvuorojen vuoksi tulla äkillisiä lisäyksiä, jotka voivat liittyä esimerkiksi seksuaalivähemmistöjen asemaa koskeviin kysymyksiin.

Kirkosta eroamiseen liittyy todennäköisesti katsomuksellisia muutoksia. Osa muutoksista on jo selvästi havaittavissa. Suomalainen kulttuuri tapoineen ja käytäntöineen on ollut monella tavalla läpeensä kristillistä ja luterilaista. Esimerkiksi viikko- ja vuosirytmien taustalla on ollut kristinusko. Toisaalta kuusipäiväisestä viisipäiväiseksi muuttunut työviikko, kauppojen sunnuntaiaukiolo ja monet muut muutokset osoittavat, että tässä suhteessa muutoksia on jo paljon tapahtunut ja niitä tulee lisää.

Tapakulttuurin välittömien muutosten lisäksi katsomukselliset muutokset liittyvät kirkon asemaan ja itseymmärrykseen. Kirkon yhteiskunnallinen vaikutusvalta ja seremoniallinen dominanssi vaikkapa valtiopäivien avajaisissa luultavasti muuttuvat. Myös koulujen uskonnonopetus muuttuu. Kiinnostavaa mutta vaikeasti arvioitavaa on, miten Suomen katsomuksellinen yleisilme tämän vaikutuksesta muuttuu. Tapahtuuko nykyisen kaltaista vähittäistä maallistumista vai uskonnollisten vähemmistöjen näkyvyyden ja vaikutusvallan kasvua, vai saako kehitys sellaisia uusia suuntia, joita on vielä tässä vaiheessa vaikea nähdä?

Tehtävä 6

Etiikan kultaisen säännön muunnelmia tunnetaan sekä monista maailmanuskonnoista että humanistisesta perinteestä. Suomessa tunnetuin lienee Matteuksen evankeliumin muotoilu (7:12): ”Kaikki, minkä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te heille.” Tässä muotoilussa viitataan ihmisiin yleensä. Joissain säännön muissa muotoiluissa taas puhutaan kumppaneista tai veljistä, ei ihmisistä yleensä. Tämä tuo esiin yhden periaatteen tulkinnallisen rajoituksen: miten tämä vastavuoroisuuden piiri rajataan. Yhdenvertaisuuteen pyrkivissä yhteiskunnissa, kuten Suomessa, kultaisella säännöllä voi olla suuri merkitys. Sen sijaan esimerkiksi sääty-yhteiskunnissa näin ei ole.

Merkittävin kultaiseen sääntöön liittyvä rajoitus liittyy ihmisten erilaisuuteen. Kaikki eivät välttämättä halua itselleen samaa kuin säännön esittäjä. Yksinkertaisena heuristisena periaatteena sääntöön liittyy muitakin käsitteellistä selvennystä vaativia kohtia, kuten siinä mainittu tahtomisen tai haluamisen käsite. Kultaisen säännön ytimessä oleva vastavuoroisuuden periaate ei myöskään aina sovellu rankaisemisen oikeudenmukaisuuteen, vaan saattaa helposti johtaa koston kierteeseen. Etiikan kultainen sääntö muistuttaa etiikan yleistettävyydsperiaatetta ja Kantin kategorista imperatiivia, mutta kyse ei ole samasta asiasta.

Tehtävä 7

Bagginin mukaan Harry ja Sophie ovat jääneet jumiin niin sanottuun vangin dilemmaan. Peliteoreettisessa asetelmassa kokonaisuutena paras tulos saavutetaan yhteistyöllä, mutta kuitenkin yksilön kannalta parhaan tuloksen voi turvata asettamalla oman edun toisen edelle. Tällaiset tapaukset ovat siis esimerkkejä tilanteista, joissa yhteisen edun ajaminen johtaa yksilölliseltä kannalta huonoon tulokseen. Olennaista Harrylle ja Sophielle on välttää tällainen peliteoreettinen lähestymistapa. Esimerkiksi rakkaus ja luottamus ovat ihmisen hyvän elämän kannalta itsessään arvokkaita asioita, joita ei voi saavuttaa, jos lähestymistapana on joka tilanteessa etujen laskeminen. Ihmisten väliset suhteet eivät aina perustu hyötyyn.

Tältä pohjalta Harry ja Sophie voivat valita esimerkiksi sääntöihin nojautuvan vaihtoehdon. He pitävät antamaansa lupausta sitovana ja toimivat avioliiton sääntöjen mukaan. He voivat myös ajatella suhdettaan puhtaasti tunneperustaisena. On mahdollista selvittää, mikä keskinäisen suhteen perusta on. Koska avioliitto on toimiva instituutio, on olemassa myös vangin dilemmasta poikkeavia vaihtoehtoja ymmärtää Harryn ja Sophien tilanne.

Tehtävä 8

Uusi digitaalinen teknologia ja erityisesti Internet mahdollistavat tiedonvälityksen ja ihmisten väliset yhteydet, joita etäisyys, huonot kulkuyhteydet ja muut vastaavat seikat eivät enää rajoita. Tällaisia yhteyksiä on vaikea valvoa. Internetin välityksellä tapahtuva informaation jakaminen on siis selkeä kehityssuunta kohti maailmankylää. Näkyvä poliittinen tapahtuma, jossa tällaisilla yhteyksillä oli merkitystä, oli esimerkiksi ns. arabikevät.

Sama digitaalinen teknologia mahdollistaa myös entistä tarkemman kontrollin. Tästä ovat esimerkkinä Yhdysvaltain harjoittama digitaalinen muiden valtioiden päämiesten vakoilu ja Pohjois-Korean ja Kiinan harjoittama Internetin sensuuri. Internetissä voi myös syntyä samanlaisia ulossulkevia ja sisäänpäin kääntyviä yhteisöjä kuin muussakin ihmisten toiminnassa. Osa Internetissä olevasta materiaalista voi myös olla vaarallista, osa informaatiosta on harhaanjohtavaa ja osa edistää pahoja asioita, esimerkiksi neuvomalla pommien tekemistä. Tämä voi tulevaisuudessa johtaa nykyistä laajempiin rajoituksiin ja valvontaan myös demokraattisissa maissa.

Tehtävä +9

a)

Kestävän kehityksen lähtökohtana on kaikkien ihmisten, myös tulevien sukupolvien, mahdollisuus hyvään elämään sopusoinnussa luonnon kanssa. Kestävää kehitystä ei voi tapahtua oloissa, joissa ihmisten perustarpeita ei voida tyydyttää vaan heidän elämänsä on vaaka-laudalla köyhyyden ja nälän seurauksena. Tämän vuoksi kestävä kehitys edellyttää nykyisten yhteiskunnallisten ja tuotannollisten järjestelmien muuttamista sellaisiksi, että ne voivat tyydyttää nykyisten ja tulevien ihmisten tarpeet luonnon kestävyys vaarantamatta. Kestävän kehityksen ulottuvuudet ovat ekologinen, sosiaalinen ja taloudellinen kestävyys sekä kulttuurinen kestävyys yhdistävänä pohjavirtana.

b)

Kestävän kehityksen taloudellinen ulottuvuus on Brundtlandin komiteasta kuluneen reilun neljännesvuosisadan aikana kehittynyt tuotannon kasvun osalta melko hyvin. Taloudellisessa kehityksessä ei kuitenkaan ole onnistuttu ottamaan huomioon kestävä kehityksen muita ulottuvuuksia. Myös ympäristöulottuvuudessa on tapahtunut joitain myönteisiä ratkaisuja, mutta kehityksen suunnan kääntäminen näyttää tapahtuvan luonnon kestävyys kannalta liian hitaasti. Yhteisöllinen eli sosiaalinen ulottuvuus kohti sellaisia yhteiskunnallisia rakenteita, jotka pysyvästi poistavat köyhyyden, ei vaikuta edenneen. Myös kulttuurien monimuotoisuuden turvaaminen ja edistäminen ovat edenneet vaatimattomasti.

c)

Suomen näkökulmasta kehitys ei ole kulkenut kovin kestävä suuntaan. Energian intensiivinen käyttö, esimerkiksi suuri hiilijalanjälki ja ydinvoima, elintasoon nähden vaatimaton globaali vastuunotto ja tuloerojen kasvaminen ovat merkkejä, että kehityksen suunta Suomessa ei ole kovin kestävä. Suunnan valinnassa ratkaisevassa asemassa on ollut talouden globalisaatio, joten on vaikea nähdä, että kehityksen suunta muuttuisi pelkästään kansallisiin toimiin.

Kansainvälisestä näkökulmasta olennaista on, miten pian luonnon kantokyvyn rajat alkavat aiheuttaa järjestelmällistä elinolojen heikentymistä myös hyvinvoiville. Vaikuttaa siltä, että globaalia poliittista tahtoa luonnon kantokyvyn huomioimiseksi ei ilman tällaista kehitystä ole nähtävissä. Toisaalta, jos kyse on reagoimisesta jo tapahtuneisiin onnettomuuksiin, ei kestävä kehitys ehkä enää ole onnistunut valinta toimenpiteitä kuvaavaksi käsitteeksi.

Tehtävä +10

a)

Elon lähtökohtana on, että koulun moraalikasvatuksen tulee olla periaatteellista. Se ei siis voi rakentua siten, että pyritään saamaan oppilaat sisäistämään yksittäisiä käyttäytymisohjeita. Moraalikasvatuksen omavastuisuus tarkoittaa sitä, että tavoitteenasettelu ei voi kokonaan tulla oppilaan ulkopuolelta. Näitä lähtökohtia ei varsinaisesti perustella, joskin viitataan siihen, että ne jotenkin seuraavat moraaliperusteluiden luonteesta. Korkeasta abstraktiotasosta seuraa, että kyse on ajatteluntaidoista. Samaa perustellaan myös kyvyllä tehdä huomioita ja löytää ratkaisuja. Toisessa kappaleessa täsmentyy, että ajattelutaidoilla ei tarkoiteta tietoa vaan kokonaisvaltaista ymmärtämistä, joka pystyy käynnistämään toiminnan.

Ansiokasta on esittää asiaankuuluvaa käsitteistöä, kuten indoktrinaatio ja *akrasia* eli heikkoluonteisuus tai relevantteja teorioita, kun Kohlbergin moraalikehityksen teoria. A-osasta voi kuitenkin saada täydet pisteet myös pelkällä argumentaation analyysillä.

b)

Elon lähestymistavan taustalla on individualistinen yksilön ja hänen moraalisen autonomiansa kunnioittaminen. Kokelas voi jatkaa omaa kehittelyään tällä linjalla lainauksen ajatuksia hyödyntäen. Tärkeää on, että hän huomaa vaikeuden, joka syntyy oppilaan autonomian kunnioittamisen ja yhteiskunnan moraalikasvatuksen tavoitteiden välille silloinkin, kun tuo autonomia on noiden kasvatustavoitteiden olennainen osa. Tässä on kyse ns. pedagogisesta paradoksista, mutta kokelaan ei tarvitse tuntea tätä termiä vaan ainoastaan huomata tilanteesta nouseva jännite.

Kokelas voi rakentaa vastauksen myös lainauksen lähtökohdista poikkeavalla tavalla. Mikäli kokelas kuitenkin haastaa opetussuunnitelman arvoperustan, kuten lasten ja ihmisoikeudet tai demokratian, lienee erittäin vaikeaa rakentaa johdonmukainen vastaus, jossa oppilaiden hyvän elämän ja nykyaikaisen yhteiskunnan intressit tulisivat otetuksi riittävästi huomioon.

c)

Kokelas voi hyödyntää vastauksessa omia kokemuksiaan elämäkatsomustiedon opetuksesta ja opiskelusta. Olennaista on, että hän pystyy suhteuttamaan omat kokemuksensa lainauksessa esitettyyn argumentaatioon. Ansiokasta on omien kokemusten suhteuttaminen yleisiin moraalikasvatusta koskeviin teorioihin ja pohdintoihin.